

OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE RENKLERİN SİYASALLAŞMASI

Oya Şenyurt ¹

Giriş

Renklerin ifade ettiği anlamlar az veya çok insandan insana değişmekle birlikte, bu konuda kültür ve medeniyet ekseninde genel bir bakış açısı oluşmuştur. Bakış açılarının oluşmasında ırk, coğrafya, iklim şartları, yaşam tarzları, ekonomik koşullar, siyaset, düşünce ve inanç gibi pek çok faktörün etkisi vardır.² Kırmızı ışıktaki durmak ve yeşil ışıktaki geçmek gibi renk algısının tüm dünyada aynı çağrışımları yapması ile renklerin işlevsel özelliğinden söz etmeyi sağlayan koşullar yaratılmışsa da; durum ve zamana bağlı olarak farklı coğrafyalarda değişen renk algılarının ortaya çıkması mümkündür.

Renklerin toplumlara göre ayrı anlamlar ifade etmesi, toplumların inançlarından, kültürlerinden ve yaşadıkları doğa şartlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin sarı renk Hıristiyan toplumu ve Çinliler tarafından kutsal sayılmaktadır. İslam dininde yeşil, kutsal renk olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlıkta kırmızı renk İsa'nın fedakârlığını, insanlar için aktığı kanı, mavi ise onun gökselliğini temsil etmektedir. Dolayısıyla sosyolojik açıdan renkler geleneksel ve kolektif algıyı oluşturmada, zaman içinde insanların yaşam biçimlerinde yerini almaktadır. Renklerin kültürel çağrışımlarını bilmek, söz konusu rengin bulunduğu kültüre göre etkili şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. Böylelikle rengin işlevsel özelliği kullanılarak iletilmek istenen mesaj alıcısına

¹ Prof. Dr., KOÜ MTF Mimarlık Bölümü.

² Abdullah Eren, "Baki Divanı'nda Kırmızı Renk", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.: 37, Erzurum 2008, s. 32.

tam olarak ulaşacaktır.³ Söz gelimi, 14. yüzyılın sonlarında Venedik'te, Yahudilere ve sokak kadınlarına sarı kıyafetler ve rozetler taşıtarak aralarında özel bir bağlantı kurulmasına çalışılmıştır. Venedik'te Yahudilerden sarı bir rozet takmaları ilk kez 1397 yılında talep edilmiştir. Yahudi kadınları gettoda çok nadir olarak süs ya da takılarından birini takarak çıkarlardı, o yüzden hem sade giysileri hem de sarı renkli bir şeyler giymiş olmaları nedeniyle şehirde hemen tanınırlardı.⁴ Bu açıdan değerlendirildiğinde, renklerin bulunduğu bir ortamda, aynı kültürden kişiler için renkler kendi içerisinde anlamlar barındırdığından sözsüz iletişimi destekleyerek mesajın alıcıya ulaşmasını sağlar.⁵

Ancak, renk seçimlerinde toplumlar arası farklar vardır. İtalya'da yönetim tarafından sarı rengin statüsü düşük görülen kişilere uygun bir renk olarak belirlenmesine rağmen Osmanlı'da yabancı devletlerle yapılan yazışmaların veya mektupların taşınması için sarı renkli diba⁶ keseler kullanılmaktadır. Söz gelimi 15 Ca 1200/16 Mart 1786 yılında Venedik Cumhuriyeti'ne yazılmış bir mektubun sarı diba kese ve çiçekli diba yaşmak⁷ ile taşınması uygun görülmüştür.⁸ Ayrıca renklerde algılama ve yorumlamanın döneme ve kültüre göre değiştiği ve farklı anlamlar kazanabildiği görülmektedir. Dolayısıyla renklere yüklenen anlamların sürekliliğinden ve evrenselliğinden söz edilmesi zorlaşmaktadır.⁹

Renkler siyasi erkin kararlarındaki dönemsel farklılıkları da ortaya çıkaran yönetim araçları olabilir. İtalya'daki uygulamalara benzer biçimde, yönetimin toplulukları renk kıstaslarına bağlı sınıflandırdıkları ve sınırlandırdıkları dönemlerin sonunda, renkler kişilerin özgür kullanımına bırakıldığında; kıyafetlerde yasak renklerin tercih edilmesi dışında, bağımsızlığın sembolü

³ Nihat Çalışkan ve Elif Kılıç, "Farklı Kültürlerde ve Eğitimsel Süreçte Renklerin Dili", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, C.: 15, S.: 3, Aralık 2014, s. 71.

⁴ Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, 4. B., Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 216.

⁵ Nihat Çalışkan ve Elif Kılıç, "Farklı Kültürlerde ve Eğitimsel Süreçte Renklerin Dili", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, C.: 15, S.: 3, Aralık 2014, s. 72.

⁶ Diba: Altın ve gümüş işlemeli bir tür ipek kumaş.

⁷ "Yaşmak", burada örtü anlamında kullanılmış olmalıdır.

⁸ BOA., AE.SABH. I., Dosya no: 75, Gömlek no: 5249. L 1157/Kasım-Aralık 1744 tarihindeki daha eski bir evrakta ise Hindistan Emirleri'ne yazılmış bir mektubun taşınması için iki beyaz, iki sarı diba kese ve dört çiçekli diba yaşmak ve beyaz atlas kese verilmesi istenmiştir. Bkz. BOA., AE.SMHD.I., Dosya no: 136, Gömlek no: 10073.

⁹ Deniz Özer, "Toplumsal Düzenin Oluşmasında Renk ve İletişim", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.: 3, S.: 6 Aralık 2012, s. 275.

olarak kişisel veya toplumsal protesto aracı olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim ve Müslümanlar arasındaki toplumsal farklılığın ortaya çıkmasında bir aracı olarak kullanılan renklerin, Tanzimat sonrasında kullanımının serbest bırakılması ile başlayan süreçte, gayrimüslimlerin ayrışma çabalarıyla renklerin bir protesto ve taraf belirleme aracı olarak kullanımının arttığı ve siyasallaştığı dikkat çekmektedir. Kuşkusuz sadece gayrimüslimler değil, Müslümanlar içinde de yönetimi protesto eden renk seçimleri olmuştur. Söz gelimi, 19 Ağustos 1316/1 Eylül 1900 tarihinde Selanik İstinaf Ceza Reisi İshak Şevki Efendi, memurların irade gereği siyah setre ve pantolon giymeleri gerektiğini bildiği halde ve ikinci rütbeye (rütbe-i sâniye) sahip olmasına rağmen, padişahın cülusu nedeniyle vali tarafından hükümet konağında yapılan resmi kabule, tahtından indirilmiş Sultan V. Murad'a olan bağlılığını göstermek ve sadece tahkir amacıyla açık renk ceket, pantolon ile sarı iskarpin giyerek gelmiştir. Selanik Adliye Müfettişliği'nden Müfettiş Reşad tarafından yazılan bir şifrede, böyle bir protestonun İshak Şevki Efendi'nin Sultan II. Abdülhamid'e bağlılığına karşıt bir durum oluşturması nedeniyle konunun bazı yabancıların diline düştüğü bilgisi verilmiştir.¹⁰

Osmanlı yönetiminin algısında ve kararlarında rengin geçmiş dönemlere göre daha fazla önem kazanması; siyasi bunalımlar ve imparatorluğun dağılma süreciyle yakından ilişkilidir. Rengin geçmişten gelen ve değişen algısı, renk ve renkli üretime getirilen kurallar, renk yasakları, yasağın aşılması, rengin kötüye kullanılması ve siyasallaşması gibi konular arşiv belgeleri üzerinden genel hatlarıyla değerlendirildiğinde; geçmiş dönemlere göre oldukça farklı olaylarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda makalede, Osmanlı İmparatorluğu'nda "sarı", "kırmızı", "yeşil" ve "mavi" renklerin, siyasi erkin kararları ve algısındaki yeri ve rolü genel olarak değerlendirilecektir.

Sarı ve Kırmızı

1584 yılında Yahudi ve Hıristiyan erkeklerinin mavi ve sarı sarıktan, kırmızı takke ve siyah şapkaya geçtikleri görülmektedir. I. Mustafa (saltanatı: 1617-1618 ve 1622-1623) ise, Hıristiyanların ve Yahudilerin, Müslümanlar için uygun görülen sarı mest ve pabuç giymelerini, kırmızı çuha kalpak takmalarını yasaklamıştır. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, III. Selim (saltanatı: 1789-1807) Müslümanların sarı renkte sarık ve ayakkabı, Ermenilerin kırmızı, Rumların siyah ve Yahudilerin mavi başlık ve ayakkabılar giymelerini emretmiştir.¹¹ Mavi rengin Müslümanlara tümüyle yasaklandığını söylemek

¹⁰ BOA., Y.PRK.AZN., Dosya no: 21, Gömlek no: 30.

¹¹ Ebru Boyar ve Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, 2. B., Çev.: Serpil

mümkün değilse de askeri bir kıyafette küçük bir aksesuar olarak kullanıldığı örnekler vardır. Söz gelimi, bir Hatt-ı Hümayun'da bazı muhızranın (yeniçeri ocağında bir yere bağlı bulunmayan bağımsız bir kumandan) başlarına yeşil kalpak giyerek mavi faşta (mendil) sarmaları tembih edilmiştir.¹² Bu açıdan değerlendirildiğinde; kırmızı, siyah ve mavi renklerin kullanımı dönemsel farklılıklarla gayrimüslimlere yasaklanmış ya da izin verilmiştir. Oysa, diğerlerinden farklı olarak “sarı”, zaman içinde “yeşil” gibi, bir Müslüman rengi olarak özelleşmiştir. Müslüman ve Türk dünyasında sarı rengin tarihine bakıldığında; Hz. Muhammed'in sarı bayrak kullandığı¹³ ve Karahanlı, Selçuklu hükümdarlarının bayrak, tuğ, saltanat şemsiyeleri, otağ ve çizmelerinin de sarı renkli olduğu dikkat çeker.¹⁴

Gayrimüslimlerin sarı kıyafet giymesi kimi zaman onların şiddetli biçimde cezalandırılmalarına sebep olmuştur. Nitekim, reyanın elbise ve sarı pabuçlarına dair çeşitli fermanlarla tembihler yapıldığı ve Ortaköy'de sarı pabuç giyen iki Yahudi'den birinin genç olup darp edildiği, diğerinin cezasının verildiği ve bundan sonra “aklı başında hareket edecekleri” kaydedilmiştir. Ancak elçilerin tercümanlarına ve oğullarına, ikişer hizmetkârlarına bu durumdan muaf tutulmaları ve elbiselerine dokunulmaması için ferman çıkarılmıştır. Divân-ı Hümayûn tercümanı samur kalpak ve sarı mest giyme konusunda, Eflak ve Boğdan Kapı Kethüdalıkları ve Tersane tercümanı olan kişiler de yukarıda bahsi geçen iki Yahudi'nin ceza alması nedeniyle giyim kuşamları konusunda korku yaşamışlardır.¹⁵ Bununla birlikte, reaya ve patrik hanımlarının şali ferace ve sarı pabuç ile gezdikleri görüldüğünden, sultan onlara da gerekli tembihin yapılmasını emretmiş ve rast geldiği yerde “onların haklarından geleceğini” bildirmiştir. Frenklerin harp içinde olmaları nedeniyle onların sarı pabuçla gezmelerinde bir sakınca olmadığı ancak reyanın bu biçimde giyinmesinin uygun görülmediği, sultan tarafından kesin bir dille ifade edilmiştir. Bu ifadelerin yer aldığı belgenin tarihinin 29.12.1204/9 Eylül 1790 olduğu dikkate alındığında III. Selim döneminde yazıldığı ve “Frenk harbi” olarak söz edilen Fransız İhtilali (1789-1799) olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'daki Fransızların devrimci ve kral taraftarları olarak birbirlerinden gizlenmeleri nedeniyle Müslüman kıyafetleriyle dolaşmaya eğilim gösterdikleri söylenebilir. Bu durumda

Çağlayan, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2017, s. 196-197.

¹² BOA., HAT., Dosya no: 180, Gömlek no: 8171.

¹³ Hz. Muhammed siyah ve beyaz renkli bayraklar da kullanmıştır. Bkz. Şerefeddin Yaltkaya, “Tarihte Renk”, *Türkiyat Mecmuası*, s. 43.

¹⁴ Sarı dışında kırmızı renk de hâkimdir. Bkz. Koca, 2002, s. 55.

¹⁵ BOA., HAT., Dosya no: 183, Gömlek no: 8450.

sarı pabucun Müslümanlara ait bir kıyafet parçası olduğu ve kimlik gizleme düşüncesiyle Frenklerin sarı pabuç giymesinde dönemsel sebeplerle sakınca görülmediği ancak gayrimüslimlerin bu durumu fırsat bilerek kural dışı hareket etmelerinin hoş karşılanmadığı düşünülmektedir.¹⁶

Sarı pabuç ve Müslümanlara ait görülen diğer elbiseler ile gezinmenin men edilmesi ve kurallara uygun davranılması için irade verilmiş, ayrıca gerekli görülen kişilere tembihler yapılmıştır. Divan ve Donanma tercümanları, Eflak Kapı Kethüdalığı'nda bulunan bazı reayanın bu durumdan muaf oldukları ve bu kişilerin elbiselerine dokunulmaması gerektiği ve kendilerine tezkire verilmesi belirtilmiştir. Ancak, söz konusu kişiler dışında kimi beyzade, bazı tercüman çocukları ve kişizâdeler de tezkire talebinde bulunmuştur. Bu kişilerin babaları tuğ ve sancak çekmiş ve Devlet-i Aliye'ye hizmet etmiş beylerden olduklarından onların da kıyafetlerine müdahale etmemek için tezkire verilip verilmeyeceği hakkında sultanın kararı sorulmuştur. Belgeden anlaşılacağı gibi, reayanın “*Ümmet-i Muhammed hizmetinde olması*”, Müslümanların giydiği kıyafetlerdeki renklerin kullanımı için önemli bir sebeptir.¹⁷

Sarı giyilmesine izin verilen bir gayrimüslimin çok özel şartlar yaratmış olması ve önemli bir yararlılık göstermesi gerektiği söylenebilir.¹⁸ Ayrıca ça-

¹⁶ BOA., HAT., Dosya no: 193, Gömlek no: 9482.

¹⁷ Beygire binme serbestliği de kıyafet ve renk kullanımındaki serbestlikle birliktedir. Bkz. BOA., HAT., Dosya no: 1385, Gömlek no: 54918.

¹⁸ Söz gelimi, gayrimüslimler için en ağır vergilerden olan cizyenin kimi zaman gayrimüslim kalfalar tarafından inşaat işleri karşılık tutularak ödendiği görülmektedir. Ancak, bu önemli bir maharet göstermeleri halinde gerçekleşmekteydi. Bazı durumlarda, cizye bedeli ödendikten sonra gayrimüslimler kılık ve kıyafetine dokunulmazlık hakkını da almaktaydılar. Belgrad Kalesi defterdarı ve binâ emîni Süleyman, İstanbul'a arz göndererek Görice Kazasına bağlı Tebkon[?] isimli köy sakinlerinden, Vidin ve Belgrad Kaleleri binasında istihdam edilen duvarcıların kalfası olan Panayot veled [oğlu] Kesike isimli zimmînin marifetli olduğunu, emredilen binada hizmeti geçtiğini bildirmiştir. Sultan, binâ emîninin cizyeden muaf olmak üzere kendisine berat verilmesi ricasını, hazinede saklı bulunan maden mukataası defterine göz atarak değerlendirmiştir. Sultan, zimmîlerin bazılarının tayin oldukları hizmetleri ve bazılarının meydana getirdikleri maharetleri karşılığında vermeleri gereken cizyeleri ödedikten sonra sarı mest ve pabuçlarına müdahale edilmemesi konusunda muafiyet beratı verileceğini bildirmektedir. Buna bağlı olarak 1750 yılında, kalfanın Belgrad Kalesi inşaatındaki emekleri karşılığında; elbiselerine, mestine ve pabucuna müdahale edilmemesi için, kayıt yapılması ve berat verilmesi sultan tarafından emredilmiştir. Duvarcıların kalfası Panayot veled Kesike, ödeme gücüne (belgede “tahammülüne göre” olarak ifade edilmiştir) göre, ödemesi gereken cizyeyi ödemiştir. Belgrad Kalesi'nde geçen emeği karşılığında elbiselerine, pabucuna ve mestine müdahale edilmemesi ve sultandan gelen izne itimat edilmesi konusunda verilen berat, binâ emîni aracılığıyla sahip olmuştur (BOA., C.NF., Dosya no: 1, Gömlek no: 46).

lışarak ve emek harcayarak kazanılan statü sebebiyle Müslümanlara ait sarı renk pabuç giyme hakkının yararlılık gösterdiğini düşünen gayrimüslimler tarafından da talep edilmesi mümkündür. Söz gelimi, 13 Za 1139/2 Temmuz 1727 tarihinde gayrimüslim bir cerrah, yazdığı dilekçede işini iyi biçimde icra ettiğini belirterek, cizyeden muaf tutulma isteği dışında sarayda çalışan diğer hizmetliler gibi sarı pabuç giymesine izin verilmesini talep etmiştir.¹⁹

Bir renk kullanarak iş yapmak ya da renkli eşya üretimi, yönetim tarafından belirlenmiş kişilere bırakılmıştır. 6 Muharrem 1148/29 Mayıs 1735 tarihli eski bir belgede, bir Hıristiyan boyacı olan Yuvan'ın uzun yıllar boyacı esnafı olarak hizmet ettiği gerekçesi ile Hasköy'deki iş yerinde Donanma kalyonlarının sancak bezlerini ve tersanede gerek duyulan boğasileri (astarlık patiska) kırmızı renkte boya ile boyaması için berat verilmesi uygun görülmüştür.²⁰ Hizmetinde kusuru bulunmayan Yuvan'ın işine müdahale edilmemesi gerekirken birkaç gayrimüslimin haset ettikleri için boyacılığına engel olmaya çalıştıkları ve söz konusu gayrimüslimlerin Tersane'ye bağlı boyacılık işini Yuvan'dan almaya uğraştıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir rengi boyamak ya da o renkten nesne üretmek beratlarla ve muhasebe kayıtlarıyla belirlenmiştir. Belirli görev süreleri ile bu emirler ve beratlar ya aynı kişiye ya da başkalarına verilerek yenilenebilmektedir. Yuvan'a engel olmaya çalışan birkaç gayrimüslimin de Tersane'de Yuvan'ın görevini almak için mücadeleye girdiği tespit edilmektedir.²¹ Ancak buna rağmen tekelin ortadan kaldırılmasına yönelik bazı müdahalelerin sadece farklı dinden kişiler değil, aynı dine sahip kişiler tarafından da gerçekleştiği ve boyacı esnafı arasındaki çekişmeye, 18. yüzyılın ilk yarısında rastlandığı söylenebilir.

Kırmızı nesne ve kırmızı üretimi çeşitli kurallar çerçevesinde devamlılık gösterirken, tıpkı etnik köken ayırımına bağlı giyim kuşam kuralları gibi

¹⁹ BOA., İE.SH., Dosya no: 2, Gömlek no: 176.

²⁰ BOA., AE.SAMD.I., Dosya no: 23, Gömlek no: 1323. Her yıl Tersane'ye ocaklık olarak yılda altı bin akçe vermek şartıyla önceki gibi Donanma kalyonlarının gereken sancak bezleri ile boğasilerini alışılmış fiyatın altında boyamak üzere, Tersane-i Amire boyacılığını taahhüt ettiğini ve işin kendisine verilmesi isteğini içeren bir arzuhal Yuvan tarafından sunulmuştur. Yuvan'ın Hasköy'deki iş yerinde öteden beri Donanma kalyonlarının sancaklık kırmızı bezlerinin boyandığı ifade edilerek, kullandığı boyanın yağlı boya olduğu ve İstanbul boyacılarının taahhüt ettikleri boya cinsinden olmadığı kaydedilmiştir. Yuvan, Tersane'ye taahhüt ettiği altı bin akçenin dışında sancaklık kırmızı bez boyadıkça topu yedişer ziradan ve her topunu diğer boyacılardan altı akçe ekşiğiyle boyamayı kabul etmiştir. Hizmetine özen göstermek ve Tersane'ye bağlı boyanacak sancaklık bez ve boğasi olmadıkça akçeleriyle diğer bezleri boyayarak, Hasköy'den başka yerde iş yeri açmamak şartıyla Yuvan'ın talebi uygun görülerek kaydı yapılmıştır.

²¹ BOA., AE.SAMD.I., Dosya no: 23, Gömlek no: 1323.

mavi pabuç üretimi de belirli mekânlarla ve çeşitli kurallarla sınırlanmıştır. Söz gelimi, mavi pabuç giymekle yükümlü olan Yahudilerin pabuç ve mestlerini Yahudi esnafın üretmesi gibi bir ayırım bulunmaktaydı. Emirlerle ve fermanlarla belirlenen bu görev dağılımları, farklı esnaf kollarında 18. yüzyılın ortalarından itibaren geçersiz hale getirilmeye başlanmışsa da;²² gayrimüslimlerin giyim kurallarına bağlı olarak pabuç ve mest üreten esnafın tekelliliğinin sona ermesi 19. yüzyılın başlarını bulmuştur. 5 Recep 1239/6 Mart 1824 tarihli bir belgede “dikici esnafı”nın sundukları bir arzualde, Yahudi taifesinin ellerindeki ferman gereğince mavi mest ve pabuçları imal etme hakkına müdahale edilmemesi gerektiği halde siyah ve kırmızı deriden mest ve pabuç üreten diğer dikici esnafının da mavi mest ve pabuç imal ederek mevcut fermanın aleyhinde bir durum yarattıklarından; konunun mahkeme nezdinde çözüme kavuşturulması talep edilmiştir. Bu bağlamda, Haremeyn müfettişi, kaymakam, vakıf vekili, oda sahipleri ile her iki esnaf grubunun toplanarak yüz yüze görüşmeleri sağlanmıştır. Karşılıklı görüşmeler sonrasında mavi mest ve pabuç imal etme hakkının, Yahudi esnafa verilen bir emirle kesin olarak belirlendiği ortaya çıkmıştır. Satma ve alma tekelinin belirli kişilerde kalmasının kanunen yasak olduğu her iki esnaf grubuna bildirilerek, tüm dikici esnafına sarı, kırmızı, siyah ve mavi deri mest ve pabuç üretmeye izin verilmek üzere, Yahudi esnafına verilen sadece mavi mest ve pabuç üretimine ilişkin emrin kaydının lağvedilmesine kadı tarafından karar verilmiştir.²³ 29.12.1246/10 Haziran 1831 yılına ait bir belge ise İstanbul’da “dikici esnafı”ndan kırmızı ve siyah pabuç dikenlerin mekânlarını sınırlamıştır. Buna göre siyah mest dikenlerin Vefa Hanı ve kırmızı mest dikenlerin de Mestçi Hanı’ndan başka yerlerde iş yapması yasaklanmıştır.²⁴

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla ahalinin de giydiği elbise ve ayakkabılar değişmiştir.²⁵ Dolayısıyla kılık kıyafetteki çok çeşitli renklerin deneyimlenmesi Müslümanlar için II. Mahmud döneminde Avrupa tipi uniformaların kullanımıyla mümkün hale gelmiştir. Askeri uniformalar bir yerde kılık kıyafetteki yasak olan renklerin kullanılmasında sınırları kaldıran önemli bir fırsat olarak görülebilir. Osmanlı Türkleri askeri alanda Avrupa kıyafetinin kabulüne

²² Bkz. Oya Şenyurt, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi”, *METU JFA*, C.: 26, S.: 2, Ankara 2009, s. 107.

²³ Dışarıdan gelecek esnafın da gedik sahiplerinin yanına yerleştirilmesi, üstat statüsünde olanlarının az miktarda mu’accele ile bu hanlarda gedik sahibi yapılması uygun görülmüştür. Bkz. BOA., HAT., Dosya no: 627, Gömlek no: 30972.

²⁴ BOA., HAT., Dosya no: 774, Gömlek no: 36313.

²⁵ Nalan Turna, “Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, Der.: Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 41.

kadar siyah ayakkabı giymemiştir. Söz gelimi, Sultan II. Mahmud'un Maiyet Zabıtlarından Topçular, kırmızı dar pantolonlarının paçalarını içine soktukları siyah çizmeleriyle renk kullanımı açısından Tanzimat öncesinde önemli bir kırılma noktası yaratmışlardır.²⁶ Taşrada bulunan askerlerin işli şubara²⁷ ile kalmaları uygun görülmemiş ve kırmızı çuhadan fes üretilip, dağıtılması için bir öneri getirilmiştir. II. Mahmud'un kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye askerine şubara yerine fes verilmesi için irade çıkmıştır. Buna göre taşradaki askerlerin feslerinin İstanbul'dan gönderileceği ve bundan sonra şubara imal edilmemesi gereği taşrada görevli müdürlere yazılmıştır. Fes Nazırı Mustafa Efendi, İstanbul'daki askerlerin 2/3'üne yetecek kadar fes verebilmiş ve bu feslerden yaklaşık 400-500 kadarı İstanbul'da üretilmiştir. Ancak yeterli ölçüde sağlanamayan fesler nedeniyle taşradaki askerlerin bazıları hem fes-siz hem de ve şubarasız, bazıları da eski fesleriyle kalmıştır.²⁸ "Sarıklı zuhaf" ve "fesli zuhaf" olarak ikiye ayrılan zuhaf alaylarında da anlaşılabilceği gibi fes kullanılmıştır. 10 Şaban 1283/18 Aralık 1866 yılında ordunun birinci zuhaf alayının içinde bulunan üç taburun resmi günlere ait olmak üzere yeşil sarık sarmaları ve diğer günlerde yalnız fes giymeleri istenmiştir. Bu askerlerin şalvarları angudî²⁹ ve elbiselerinin hurcu kırmızı olmak üzere düzenlenecektir.³⁰

Askeri kıyafette fesin giyilmesinin zorunlu olması nedeniyle fes rengi olan kırmızının giderek hâkim noktaya geldiğini söylemek mümkündür. Gündelik hayatta erkek giyiminin parçası olan fesin kullanımı ise kırmızının çeşitlerine anlam yüklenmesi ile sonuçlanmıştır. Feslerin kırmızının çeşitli tonlarına ait renkleri ile uzun, yaygın ve mavi püsküllere sahip çeşitlerini anlatan Ahmet Rasim; "Fes rengi" olarak kolektif bellekte iz bırakan koyu kırmızı fes renginin, kadınlar arasında sevildiğini ve fes renklerinin açıktan koyuya doğru kırmızı, ünnabi (koyu kırmızı bir meyve rengi, hünnap kırmızısı), mor, orta renk al, narçiçeği ve siyah gibi çeşitlerinin olduğunu belirtir. Ayrıca koyu mor ve siyah feslerin "kopuk alayı" tarafından beğenildiğini açıklar.³¹ Böylelikle, Tanzimat sonrasında feste kullanılan kırmızı rengin çeşitli toplumsal tabakaların terci-

²⁶ Nureddin Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyâfet Tarihine Bir Bakış*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 121.

²⁷ Şubara ya da şobara, çuhadan yuvarlak tepeli ve dilimli bir serpuşun adıdır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Şubara, Şobara", *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967, s. 219.

²⁸ BOA., HAT., Dosya no: 316, Gömlek no: 18589.

²⁹ Kiremit rengidir. Angut kuşunun rengi olması nedeniyle bu ad verilmiştir.

³⁰ BOA., İ.DH., Dosya no: 557, Gömlek no: 38786.

³¹ Sennur Sezer ve Adnan Özyalçınar, *Bir Zamanların İstanbulu: Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2005, s. 66.

hine bağlı olarak statü göstergesine dönüştüğü ve toplumsal tabakalaşmayı yansıttığı söylenebilir. Bu algının, yönetim tarafından geçmiş yıllarda kılık kıyafete getirilen kurallar ve sınırlamalar yerine, kadınların beğenisi ile erkeklerin zevk ve tercihleri sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir.

II. Mahmud döneminde bir yandan asker kıyafetlerindeki değişim ve fes ile birlikte kırmızı rengin kullanımı artarken, diğer yandan Tanzimat sonrasında renk kullanımındaki biçim, yer ve zaman serbestliği gayrimüslim cemaatlerin seçimine bırakılmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu serbestlik büyük ölçüde gayrimüslimleri, kırmızı rengi gerek kıyafette gerekse yazılı çizili baskı nesnelere kullanması yönünde bir seçime itmiş ve sonuçta Osmanlı yöneticileri tarafından kırmızının bir isyan ve ihtilal simgesi olarak algılanmasını sağlamıştır. 23 Şubat 1315/7 Mart 1900 tarihli Zabtiye Nezareti'ne yazılan bir evrakta, Galata Perşembe Pazarı'nda bulunan Hamdi Paşa Hanı'nda basılan "Zağık" adındaki Ermenice gazetenin Kanun-ı sâni'nin 16. günü yayınlanan nüshasının başlığı ile birinci sayfasında yer alan "Alişan" adında bir rahibin resminin, kırmızı boya ile yayımlandığı kaydedilmiştir. Bu kırmızı işaretler çeşitli ülkelerde ihtilale davet veya ihtilalin çıkmasına işaret olarak kullanıldığından söz konusu gazetenin imtiyaz sahibi Andon Sakayan ile genel yayın yönetmeni olan kardeşi Rokos Sakayan çağrılarak sorgulanmıştır. İki kardeş suçlamaları reddederek bu olayda kötü niyet olmadığını belirtmiştir. Söz konusu resmin ve başlığın kırmızı ile basılmasının gazetenin çok satılmasını sağlamak için yapıldığını ifade etmişlerdir. Gazetenin matbaa kısmında bu baskıyı kötü niyetle yaptıklarına dair bir delile rastlanmamışsa da; Pazar günleri gazete çıkarmadıkları, söz konusu baskının Pazar günü yapıldığı ve genel olarak gazetelerine baskı numarası koymadıkları halde bu sayıya numara vermeleri zihinleri kurcalamıştır.³²

Kırmızı rengin gazetelerde kullanılmaması hakkında matbaalara resmi tebligat yapılmasına dair Matbuat-ı Dâhiliye İdaresi tarafından bir uyarı gönderilmediği anlaşılmıştır. Bu sebeple söz konusu duruma karar vermesi gereken yerin mahkeme olduğu belirtilmiştir. Gazetenin imtiyaz sahibinin erkek kardeşi olan Rokoser Efendi, Katolik mezhebine dahildir. Bununla birlikte, belgede Ermeni meselesinin başlangıcından beri vilayetlerde ve İstanbul'da Katoliklerin "fesata" katıldıklarının görülmediğinden söz edilmiştir. Ancak kırmızı baskı yapıldıktan sonra, gecikmiş bir önlem olarak gazeteyi basan matbaanın Matbuat-ı Dâhiliye İdaresi tarafından kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bastıkları resmin sahibinin kim olduğunu bilmediklerini de ifade eden gazete sahipleri, hakkâtan³³ bir resim istediklerini ve bir şair resmi olduğu söylenen bu

³² BOA., DH.TMIK.M., Dosya no: 81, Gömlek no: 71.

³³ Hak işleri yapan sanatçı, oymacı.

resmi basmayı uygun gördüklerini anlatmışlardır. Hakkâkın dükkânına Ermeni ayaklanmasına destek veren Doktor Dağavaryan ile birlikte gittikleri, birçok resmin yanında baskıya giren resmi de aldıkları anlaşılmaktadır. Resmi basılan rahip Alişan'ın da Ermeni olaylarının propagandasını yapan bir kişi olduğu ve bu kişiyi de bütün Ermenilerin bildiği (Ermenistan adıyla bir harita yapıp düzenlediği), Ammeryan'ın ise Lahey Konferansı sırasında Lahey'e giderek sultan aleyhinde kötü ifadeler içeren bir nutuk vermeye cüret ettiği belirtilmektedir. Gazete sahiplerinin, adı geçen gazetenin provasını kırmızı ve mavi baskı ile alarak denetime gösterdiklerini ve uygunluk elde ettiklerini anlatmalarına rağmen bu ifadeleri inandırıcı bulunmamış, söz konusu kırmızı baskının kasıtlı üretildiği düşünülerek zabtiye nazırı tarafından ceza talep edilmiştir.³⁴

Ermenilerin kırmızı rengi bir protesto aracı olarak kullandıklarına ilişkin şüphe uyandıran bir başka evrak, Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne 4 Ra 1322/19 Mayıs 1904 yılında yazılmıştır. Buna göre, son zamanlarda Beyoğlu civarında bazı Ermeni ailelerin "kırmızı gömlek" giydikleri bilgisi Beyoğlu mutasarrıflığından bildirilmiştir. "Kırmızı gömlek" giymenin bir eylemin parçası olduğunu düşünen yönetim, durumun sorgulanması için Ermeni Patriği'ne başvurmuştur. Yönetim, Ermeni Patriği'nin devlet tarafından atanan bir memur olması nedeniyle bu gibi istenmeyen durumların ortadan kaldırılmasında da görev üstlenmesi gerektiği düşüncesindedir.³⁵ Kısa bir süre sonra 17 Rebiülevvel 1322/1 Haziran 1904 tarihinde yazılan belgede, Beyoğlu'nda bazı Ermeni ailelerin kırmızı gömlek giymelerinin Beyoğlu Mutasarrıflığı tarafından bildirildiği ve bu tür uygunsuz hareketlerin men edilmesi için Ermeni patriğine irade verildiği tespit edilmektedir. Adliye ve Mezâhib Nezareti, Ermeni Patriği'nden konuyla ilgili bir cevap almıştır. Patriğe göre kırmızı renkte gömlek giyenler sadece Ermeni aileleri değildir. Rum, Musevi ve Frenk madam ve matmazelleri de kırmızı gömlek giymekte ve bu durum yıllardan beri devam ettiği için gerisinde kötü bir niyet aranmamalıdır. Diğer milletlerin aileleri Ermeni ailelerinden daha fazla kırmızı renkte gömlek ve elbise giyerken bunlar için bir anlam çıkarılmayıp da bazı Ermeni ailelerine kötü niyet yakıştırılmayacağı ve kırmızı renkte elbise giyilmemesini Ermeni ailelerine tembih edecek olursa edep ve sadakat içindeki cemaat karşısında kendini zor duruma düşüreceğini bildiren patrik, kırmızı kıyafet giyen Ermenilerin diğerlerinden az olduğu konusunda ısrar etmiştir.³⁶

Kırmızı bayrağın başkaldırı ve devrimin temsiliyeti olduğuna ilişkin algı-

³⁴ BOA., DH.TMIK.M., Dosya no: 81, Gömlek no: 71.

³⁵ BOA., A. MKT.MHM., Dosya no: 34, Gömlek no: 19.

³⁶ BOA., YA.HUS., Dosya no: 473, Gömlek no: 91.

nın³⁷ evrenselliği düşünüldüğünde, kırmızı rengin kan ile ilişkilendirmesi de yanlış olmayacaktır. Kırmızı, Batı kültüründe tehlikeyi belirtme amacıyla da kullanılır.³⁸ Nitekim, 31 Mayıs 1904 yılında Ermeni kadınlara Sason'da dökülen kanları sembolize ettiği için kırmızı bluz giyilmesinin yasaklandığını yazan gazete haberlerini bildiren Londra Sefaret tahriratı dikkat çekicidir.³⁹ Aynı tarihte, Sason'daki⁴⁰ kanlı olayların sembolü sayıldığı için İstanbul'da bir Ermeni kadının kırmızı gömlek giymesinin yasaklandığına dair Reuters haberi bazı gazetelerde yayınlanmıştır.⁴¹ Sason'da iki kez Ermeni ayaklanması olmuş ve ikinci ayaklanma 1903 yılında gerçekleşmiştir.⁴² Bu sebeple 1904 yılında yabancı gazetelerin yazdığı ve Osmanlı yönetiminin getirdiği bu kırmızı gömlek yasağı, bir yıl önce ortaya çıkan "İkinci Sason Ayaklanması"na bir atıf olarak yapılmış olmasındandır. Tahsin Paşa'nın "Yıldız Hatıraları" adlı anı kitabında, II. Abdülhamid döneminde Kayseri civarında dört hocanın kitap içerisine konulmuş bir bomba ile öldürülmesinin arka planında önemli rol üstlenen Takoş Agopyan (Manifaturacı Takvor diye tanınmaktadır) adlı Bulgar'ın, Sofya'da açtığı "Kırmızı Mağaza" ile epey para kazanarak Ermeni ihtilâlcilerine büyük yardımlarda bulunduğu kaydedilmiştir. Bu sebeple Osmanlı yönetimi tarafından, Ermenilerin kırmızı renge ilişkin seçimlerinin bilinçsiz ve kendiliğinden olmadığı düşünülmüştür.⁴³

Kırmızının yönetime rahatsızlık veren ve farklı nesnelere görünür kılınan türleri vardır. 27 Şaban 1319/9 Aralık 1901 yılında sokaklara atılmak üzere, Atina'daki fesat grupları tarafından İngiliz postasına ve başka yerlere dağıtılan kırmızı renkli evrakların olduğu ve bunlardan bazılarının sefirler, Rum ileri gelenleri ve patrikhane adına yazılı zarflarla da gönderildiği haber verilerek engellenmesi istenmiştir.⁴⁴ Bununla birlikte yönetimin kırmızı rengi kullandığı nesnelere de bulunmaktadır. Toplum içinde birbirinden farklı anlamlar içeren ayırıcılar ve resmi evraktaki kullanım esasları ile devletin temsiliyeti olan kırmızı renkli imajları kötüye kullananlar hakkında pek çok bilgiye rastlanmaktadır.

³⁷ T. F. Uçar, *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 51.

³⁸ Nihat Çalışkan ve Elif Kılıç, "Farklı Kültürlerde ve Eğitimsel Süreçte Renklerin Dili", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, C.: 15, S.: 3, Aralık 2014, s. 74.

³⁹ BOA., HR.SYS., Dosya no: 2760, Gömlek no: 20.

⁴⁰ Sason bugün Batman ilinde bir ilçedir.

⁴¹ BOA., HR.SFR.3, Dosya no: 539, Gömlek no: 72.

⁴² Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 249.

⁴³ Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, Yay. Haz.: A. Zeki İzgöer, İz Yay., İstanbul 2018, s. 302-303.

⁴⁴ BOA., HR.SYS., Dosya no: 1707, Gömlek no: 7.

Bu açıdan bakıldığında, yönetim tarafından kırmızı renkli ikamet kağıtlarının kontrol ve düzen niyeti ile dağıtıldığı söylenebilir. 18 Şevval 1331/19 Eylül 1913 yılında Dâhiliye Nezareti'ne yazılmış bir evrakta; Filistin'e gelen Yahudilere verilen "kırmızı ikamet tezkiresi"nin bir fayda sağlayamadığı belirtilerek, aslında bu tezkirenin Yahudilerin Filistin'deki ikamet sürelerini sınırlamak ve göç etmelerine engel olmak için verilmekte olduğu ifade edilmiştir. Yahudilere verilen bu kırmızı renkli ikamet tezkirelerinin kendilerince tahkir olarak algılandığı belgede anlatılmaktadır. Konuyla ilgili olarak hahambaşılıktan çeşitli zamanlarda şikâyetler olmuş ve Musevilerce bir tahkir olarak görülmüş olan kırmızı kağıdın ortadan kaldırılması için sık sık başvuruda bulunulmuştur. Bununla birlikte, uygulamanın birçok kez kötüye kullanıldığı ve yerleşik olarak kalmak isteyen kişilerin çoğunun rüşvet karşılığında ikametini uzatabildiği ve icraatın asıl amacından saptığı belirtilmiştir.⁴⁵

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihin anısına basılmış bir kartpostalda sağda yeşil üzerine ay-yıldızlı bayrak "vatan" ve "ordu"yu, soldaki kırmızı üzerine ay-yıldızlı bayrak ise "eşitlik" ve "millet"i temsil etmektedir (İstanbul Atatürk Kitaplığı, Krt_012073).

Bunun dışında kırmızı renk yönetim tarafından bayraklarda ve basılı resmi evrakta kullanılmıştır. Söz gelimi, II. Meşrutiyet'in ilânına kadar orduda, üstlerinde âyetler yazılı ve hükümdarların ortası tuğralı armalarını ihtiva eden sırma saçaklı türlü türlü alay sancakları kullanılmış olup, bunların rengi

⁴⁵ BOA., BEO., Dosya no: 4214, Gömlek no: 316042.

genellikle kırmızıdır. 19. yüzyılın ilk yarısında, üzerinde hilâl ve yıldız işareti bulunan kırmızı (al) sancağın Osmanlı İmparatorluğu'nun millî bayrağı olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Abdülmecid zamanındaki imparatorluk bayraklarını gösteren bir albümden de tespit edildiği gibi, Trablusgarp'a mahsus üç yıldızlı yeşil sancak ayrı olmak üzere, bütün bayraklar kırmızı renkte olup ortalarındaki çeşitli alâmetler de beyazdır.⁴⁶ 5 Mayıs 1332/18 Mayıs 1916 yılında askeriye'nin de resmi yazışmalarında gizli işaret olarak "kırmızı ay" işaretinin kullanılmasında yarar görülmüştür. Askeri işlemler için uygulanmakta olan talimatnamenin bazı maddelerinin mülkiye tarafından kabulünün de uygun olacağı belirtilerek, Harbiye Nezareti'nden alınan tezkire, söz konusu talimatname ile birlikte arz edilmiştir. Harbiye tarafından bu teklif ve tebliğin birçok daireye yayıldığı, her dairede belirli usul ve kurallara bağlı resmi uygulamaların ve gizli işaretin birlik sağlaması için bütün dairelerin aynı biçimde "kırmızı ay"ı gizli işaret olarak kullanmaları gerektiği düşünülmektedir.⁴⁷

Sadaret'e yazılmış bir evrakta, kırmızı renkte Sultaniye adıyla, üzeri tuğralı ve ay yıldız işaretli zarfla birlikte ufak boyutta mektup yazılacak kâğıtların her yerde satılmakta olduğu ihbar edilmiştir. Belgede, bu tip özel işaretleri içeren bir kâğıdın düzenlenmesi sahtekârlık ve onu kullananların da cezasının ağır olacağı bildirilmiştir. Mevcut kâğıt ve zarfların toplattırılmasına karar verilmiş olmakla birlikte, bu işe cüret eden şahsın da hakkında kanuni işlem yapılacağı anlaşılmaktadır. Bütün vilayetlerde bu tip durumların önüne geçmek için uyarı yapılmıştır. Gebze'de yolcu Halil Usta'nın dükkânında ay yıldız işaretli beyaz büyük tabaka kâğıtlar satıldığı görüldüğünden tümüne geçici olarak el konmuştur. Ayrıca, Marputçular Çarşısı'nda bulunan Mustafa Satih Efendi'nin bir Avusturya Fabrikası'nda ürettirdiği ay yıldızlı kâğıtlardan mağazasında üç bin deste bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, tuğra ve arma ile devlet alameti olan ve herkesin kullanması uygun olmayan nakışlı tablo ve kumaşların üstlerinin işlenerek çok miktarda satıldığı ve bunların bir kısmının yerli malı olduğu bir kısmının da yabancı ülkelerden getirildiği ifade edilmiştir. Bu nesnelere tümünün zaptının sorun çıkaracağı bildirilerek, adı geçen kırmızı kâğıtlar gibi, üretimi ve satışı uygun bulunmayanların toplattırılmasına hassasiyet gösterilmesi istenmiştir.⁴⁸

Tuğra bilindiği gibi, yalnız yazılı emir ve fermanlarda değil zamanla sancak, sikke, resmi abideler, savaş gemileri ve daha yakın dönemde hüviyetlere, pasa-

⁴⁶ Orhan F. Köprülü, "Bayrak", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.: 5, Türk Diyanet Vakfı, Ankara 1992, s. 253.

⁴⁷ BOA., DH.KMS., Dosya no: 39, Gömlek no: 23.

⁴⁸ BOA., DH.MKT., Dosya no: 2504, Gömlek no: 7.

portlara, posta pullarına ve damgalı resmi evraklara işlenmiştir.⁴⁹ Ocak 1902’de Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn’un alâmet-i fârika olarak kullanılmasının men edilmesi ve daha önce ruhsatnamesi verilenlerin iptali yönünde bir karar alınmıştır. Bu karardan da anlaşılabilceği gibi, Osmanlı Devleti; tükettikten sonra atılan, yırtılan kısacası devletin itibarını düşürecek ürünlere kendi işaretlerinin basılmasına karşı bir tutum benimsemiş ve önlemeye çalışmıştır.

Yeşil

19. yüzyılın sonlarında eski zaman sandıkları biçiminde kibrit kutuları oldukça yaygın kullanılan bir gündelik eşyadır. O zamanlarda kullanılan kibrit kutuları gerek biçimleri, gerek üstlerindeki renkler ve nakışlarla küçücük bir eski zaman sandığı şeklindedir. Sandıkların tümsek kapakları gibi kapaklara da sahip olan bu kibrit kutuları açılınca; bir tarafında yeşil, diğer tarafında kırmızı, uzun saplı, büyük başlı kibritlerin yarı yarıya sımsıkı sıralandığı görülmektedir.⁵⁰ Kibrit kutuları açıldığında yarısı kırmızı, yarısı yeşil kibritlerin büyük bir düzen içinde dikine dizilmiş olduğunu anlatan Abdülhak Şinasi Hisar,⁵¹ dinsel inançları kuvvetli kişiler tarafından yeşil renkli gündelik kullanımlarının işlevsizleştirilmesine dikkat çeker. Yazar, “*Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*” adlı romanında Hatçanımefendi’nin “*yeşil renk mübarektir, demek ki yeşil kibrit yakmak günah olur diye*” kibritlerin yeşil uçlarına hiçbir zaman elini sürmediğinden ve onları asla kullanmadığından söz eder. Aynı sebepten, yeşil renkli şeylere de basmadığı, bahçede herkesin üstünde yürüdüğü yeşil çimenler ve salondaki büyük halının yeşil kısımları üzerinde yürümediği, yeşil bölüme geldiğinde, çocukları kışkıracak bir maharetle bunların üstünden, bütün vücuduyla sıçrayarak, atlayarak, hopyayarak seke seke geçtiği anlatılmaktadır.⁵² Bu noktada özellikle yeşil rengi Müslümanlığın temsili olarak kabul eden dindar kesimin gündelik hayatındaki mekân ve eşya kullanımına ilişkin geliştirdikleri bazı kurallar ve önyargılar hakkında romanlardan fikir sahibi olmak mümkündür. Ancak, Osmanlı yöneticilerinin de Müslüman âlemi için kutsal buldukları mekânlarda yeşil renk kullanmayı tercih ettikleri görülür. Söz gelimi, Hücre-i mu’attaranın⁵³ sürekli korunması

⁴⁹ Tolga Akay, “Osmanlı Devleti’nde Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn’un Alâmet-i Farika Olarak Kullanımı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 9 Bahar, 2012, s.

⁵⁰ Abdülhak Şinasi Hisar, *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, 1. B., Y.K.Y., İstanbul 2005, s. 14.

⁵¹ Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, 1. B., Y.K.Y., İstanbul 2006, s. 31.

⁵² Abdülhak Şinasi Hisar, *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, 1. B., Y.K.Y., İstanbul 2005, s. 14.

⁵³ Hazret-i Peygamber’in medfun olduğu türbeye verilen addır.

için uçları sırmalı yeşil renkli Amerikan bezi tercih edilmiştir.⁵⁴

Yeşil kıyafetle halkın güvenini kazanmaya çalışan ancak bu güveni kötüye kullanan Müslümanlar da bulunmaktadır. 03.02.973/30 Ağustos 1565 tarihinde Kayseri’de emirlik iddiasıyla başına “yeşil takıp” (yeşil sarık olmalı) halka zulmettiği bildirilen Ali adlı şahsa engel olunması ve “yeşil” takmasına izin verilmemesi istenmiştir.⁵⁵ 18.12.981/10 Nisan 1574 yılında ise İştîp’te⁵⁶ yörük taifesinden olup, seyitlik taslayan⁵⁷ Abdülkerim’in elindeki temessükün alınması ve başındaki yeşil sarığın çıkarılması emredilmiştir.⁵⁸ Ayrıca yeşil, tıpkı sarı gibi kullanım hakkı Müslüman tebaaya verilen ve kılık kıyafette Müslümanlar dışındaki halk tarafından taşınması uygun görülmeyen bir renktir. 06.09.991/23 Eylül 1583 tarihinde Ağrıboz (Eğriboz)⁵⁹ Beyi’ne ve Kadısı’na yazılan bir hükümde, Ağrıboz’da olan Yahudi sarrafların başlarına kızıl şapka giymeyip yeşil sardıkları⁶⁰ ve yeşil ferace ve pabuç giydikleri bildirilerek araştırılması istenmiştir.⁶¹ 1772 yılında Galata Kadısı’na yollanan bir fermanla kadınların yakaları açık ve rengârenk ferace giymeleri yasaklanmıştır. Feracelerin namahremden sakınmak için kullanılması sebebiyle, koyu renkli çuha ve yakası küçük olanların kullanılması istenmiştir. Kadınların koyu yeşil, güvez, nefti gibi koyu renklerden ferace seçmeleri için Hatt-ı Hümayûn çıkarılmıştır.⁶²

Yahudi ve diğer Müslüman olmayan halkın giydikleri feraceler ise küllü rengi karaca çuhadan⁶³ yapılmalıydı. Yalnız siyah renkli, yassı yüzlü içi astarsız ayakkabı giyebilirlerdi. Müslüman olmayan halkın “başmak” denilen ayakkabıları giymeleri yasaktı.⁶⁴ III. Murat’ın fermanındaki kayıtlara göre, Yahudiler kırmızı şapka giyecekler, başmak ve edikleri siyah olacak, kapa-

⁵⁴ BOA., M.VL., Dosya no: 772, Gömlek no: 67.

⁵⁵ BOA., A.DVNSMHHM.d., Dosya no: 5, Gömlek no: 183.

⁵⁶ İştîp bugün Makedonya Cumhuriyeti’nin doğusundaki en büyük kentsel birimdir.

⁵⁷ “Seyitlik taslama” tarifine bakılacak olursa söz konusu kişinin, Hz. Muhammed’in soyundan geldiğini ya da yörüklerin başı olduğunu iddia etmiş olması muhtemeldir.

⁵⁸ BOA., A. DVNSMHHM.d., Dosya no: 23, Gömlek no: 777.

⁵⁹ Ege’de Girit’ten sonra ikinci büyük adadır ve 1821 yılında kaybedilmiştir. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 9.

⁶⁰ Yeşil sarık sarmak anlamında kullanılmıştır.

⁶¹ BOA., A. DVNSMHHM.d., Dosya no: 52, Gömlek no: 67.

⁶² Serpil Çakır, “Osmanlı’da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller”, *Cins Cins Mekân*, Der.: Ayten Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul 2013, s. 91.

⁶³ İyi cins yünden yapılmış kumaş.

⁶⁴ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13499.pdf>, s. 120. Erişim: 05.04.2018.

maları astarlık kumaştan yapılacaktı. Hıristiyanlar ise siyah şapka giyecekler, diğer kıyafet parçalarının renkleri Yahudilerinki gibi olacaktı.⁶⁵ III. Selim ise Müslümanların kavukları ve ayakkabıları için sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları için kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin ise mavi renk kullanmalarını istiyordu.⁶⁶ Eski toplumlarda kılık kıyafetteki renk seçimlerine ilişkin düzenlemeler çoğunlukla toplumsal katmanlar arasında ayırım yapma niyetiyle gerçekleşmekteyse de; bu niyetin gerisinde yönetimin asayişini sağlama ve sokakta kimlik belirleme amacının olduğu anlaşılmaktadır. 1807 yılında sadareten İstanbul kadılığına yazılan bir evrakta, Rum, Ermeni ve Yahudi taifelerinin kendilerine alamet olan özel kisvelerini bir süredir değiştirdikleri, Müslümanlara ait elbiseleri giydikleri, özellikle kadınların başlarına yeşil sarmaya cesaret ettikleri belirtilerek cezalandırılmaları istenmiştir. Ayrıca, basmacıların, boyacıların, yemenicilerin, tülbentçilerin kâhya ve ihtiyarlarını,⁶⁷ Rum ve Ermeni patriklerini, başta Yahudi hahambaşı olmak üzere cemaat başlarını huzura çağırıp bundan böyle yeşil boyamamak ve satmamak üzere tembihte bulunulması için İstanbul kadısı görevlendirilmiştir.⁶⁸

Gayrimüslimlerin içinde divan ve donanma tercümanları, Eflak kapı ket-hüdalığı hizmetlerinde bulunanlar, Müslüman kıyafetleri giymeleri konusunda izinliydi. Bu kişilerin Müslüman kıyafetleri giyen izinsiz diğer kişilerle karıştırılmaması için kendilerine tezkire verilmişti. Gayrimüslimlerin giyim konusunda imtiyaz sahibi olması, babadan oğula geçen bir ayrıcalık haline getirilmeye de çalışılmıştır. Bazı beyzade, tercüman çocuğu kişizadeler de babalarının devlete hizmetlerini öne sürerek ve babalarına bu muafiyetin verildiğini bildirerek kendilerine de giyim imtiyazının verilmesini, sarı mest ve pabuçları ile elbiselerine dokunulmamasını istemişlerdi. Ancak, imtiyaz sahibi olan kişilerin sayıca artması ve sultanın tebdil-i kıyafet dolaşması sırasında çok sayıda Müslüman kıyafeti giymiş gayrimüslime rastlaması olasılığı nedeniyle, giyim izinleri sultana çekinilerek götürülmüştür. Bununla birlikte, sarraflar, hekimler ve çıkırıkçıya,⁶⁹ “Muhammed ümmetine” hizmet

⁶⁵ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13499.pdf>, s. 122.

⁶⁶ Namık Sinan Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s.:60/4, s. 257.

⁶⁷ Meslekte eski ve tecrübeli olanlar için kullanılır.

⁶⁸ Turan, Namık Sinan, “a.g.m.”, s. 256.

⁶⁹ Çıkırıkçı: Ağacın eğrisel yüzeyli olarak işlenmesinde kullanılan “çıkırık” adlı küçük, döner doğramacı çarkıyla tahta trabzan, pencere parmaklığı, top, mobilya topları ve bunun gibi torna işi elemanlar üreten sanatkârlar grubu.

etmeleri nedeniyle sultan tarafından beygire binme serbestliği verilmiştir.⁷⁰ Sarıgın ve yeşil kalpağın yabancılar tarafından kullanılması yasaktı.⁷¹ Ancak buna rağmen deniz seferleri nedeniyle giyim kuşamdaki etkilenmelere sıkça rastlanmaktaydı, söz gelimi bazı gayrimüslimlerin kalyoncular gibi giyindiği görülmüştü.⁷² Rum ve Ermeni patriklerine giyim kuşamla ilgili sık sık tembihler yapılmıştır.⁷³

Bir Hatt-ı Hümayûn'da bazen Hıristiyan güruhundan yeşil kalpak giyenler teşhis edildiğinden “*reaya mı*” yoksa gerçekten “*kefere mi*” olduklarının tespit edilmesi sultan tarafından istenmiştir. Rum ve Ermenilerin İslam ahalsinin elbisesini giymesine ve yeşil kalpak takmalarının yasaklanmasına dikkat etmeleri konusunda uyarılar yapılmıştır. Aynı zamanda elçilerin tercümanlarından bazılarının dostluk iddiasında bulunarak yeşil renk kıyafet giydikleri belirtilmiş, Müslüman halktan sanılarak savaş dönemlerinde asker olarak götürülebilecekleri olasılığı hakkında uyarılmaları konusunda çeşitli yöneticilere tembihler yapılmıştır. Yabancıların yeşil kalpak giymesinin sefer dönemlerinden kalan bir alışkanlık olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

Ancak buna rağmen, 17 Ramazan 1239/16 Mayıs 1824 yılında Şark tarafı seraskeri Rauf Paşa'dan gelen evrakta, Eğin kasaba ve köylerinde bulunan Rum ve Ermenilerin gayrimüslimlere ait kıyafetleri terk ederek, İslam ahalsinin elbisesini taklit etmekte oldukları bildirilmiştir. Kasaba ahalsi tarafından yapılan bu bildirim ile durumun anlaşılması için Maadin-i Hümayûn emini vekiline resmi yazı gönderilmiş ve vekil de durumu kontrol ederek gereken cevabı yazmıştır. Buna göre, gayrimüslimlerin bir kaçında sarı mest ve pabuç, 15 yaşında olan çocuklarda kırmızı fes, kadınların bazılarında da kırmızı ve yeşil çuha ferace bulunduğu ahalinin geri kalanında ise zımmilere ait kalpak ve siyah çuha olduğu tespit edilmiştir. Belgede Hıristiyanların kırmızı elbise giymelerinde bir sakınca olmadığının kesin olarak ifade edilmediği görülmektedir. Belgeye göre, “(...) Hıristiyanların kırmızı renkli elbise giymesinde sakınca yok gibiye de (...)” biçiminde muğlak bırakılan teşhise rağmen, Müslümanlara ait olan sarı pabuç ile yeşil feracenin giyilmesinin men edilmesinin uygun bulunduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵ Eğin kazası İslam ahalsinin çoğunun yeniçeri oldukları ve Maadin-i Hümayûn (Keban) kazalarından Diyarbakır'a kadar reayanın ticaret yaptıkları, buradaki kazaları kabilelerin oluşturduğu

⁷⁰ BOA., HAT., Dosya no:1385, Gömlek no:54918.

⁷¹ BOA., HAT., Dosya no:1442, Gömlek no:59224.

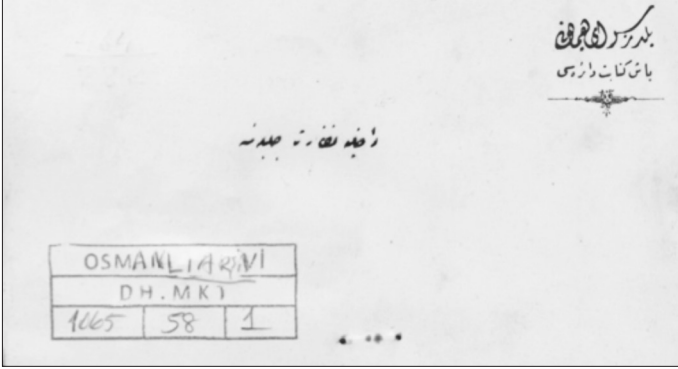
⁷² BOA., HAT., Dosya no:180, Gömlek no:8171.

⁷³ BOA., HAT., Dosya no:1442, Gömlek no:59224.

⁷⁴ BOA., HAT., Dosya no: 1442, Gömlek no: 59224.

⁷⁵ BOA., HAT., Dosya no: 707, Gömlek no: 33904.

ve ayrıca fes ile gezdikleri belirtilmektedir. Eğin'deki Rum ve Ermenilerin İslam kıyafetiyle dolaştığı, Müslümanların ihbarıyla ortaya çıkmış ve önlenmeye çalışılmıştır.⁷⁶ Belgede, kırmızı kıyafetin gayrimüslimler tarafından kullanılması izni muğlak bırakılmışsa da siyah rengin kesinlikle Hıristiyanlar için olduğu görülmektedir. Siyah renk elbisenin İslam dinine ve Türklere ait görülmemesinin tarihte oldukça eski dönemlere dayandığı söylenebilir.⁷⁷

“Meşveret” adındaki Fransızca bir kitabın yeşil renkli zarflara konularak Fransız postalarıyla Osmanlı İmparatorluğu’na gönderildiği bilgisini veren mektubun zarfı. “Yıldız Sarayı Hümayunu Başkita-

bet Dairesi Dahiliye Nezareti Celilesi”ne yazılmıştır (BOA., DH.MKT., Dosya no: 1065, Gömlek no: 58).

Halkın ilgisini çekmek üzere yabancıların yeşil rengi çeşitli nesnelere kullandığı ve yönetimin tepkisiyle karşılaştığı bazı durumlara da rastlanır. “Meşveret” adındaki Fransızca “hezeyannâme”nin (belgede bu biçimde ifade edilmiştir, hezeyannâme; sayıklama, saçma sözler anlamındadır) yeşil renkli zarflara konularak Fransız postalarıyla ülkeye gönderilmesi üzerine ülkeye girişinin ve dağıtılmasının men edilmesi istenmiştir.⁷⁸

⁷⁶ BOA., HAT., Dosya no: 707, Gömlek no: 33904 A.

⁷⁷ Türklerin bazı durumlarda siyah elbise giydikleri naklediliyorsa da; “Kara Donlu” tabiri ile bu renkteki kıyafetin Türk zihninde uyandırdığı olumsuz çağrışım göz önünde tutulmalıdır. Türklerin keşişler için “kara donlu” tanımını yaptıkları ve Dede Korkut’ta keşişlerden “kara donlu dervişler” olarak söz edildiği ve aynı zamanda “kara donlu kâfir” tabirinin kullanıldığına bakılacak olursa, siyah kıyafetin öteden beri Türkler tarafından olumsuz karşılandığı söylenebilir. Söz konusu tüm olumsuz nitelikli anıslarda, Hıristiyanların din ve duygu ayrılıkları ya da onların küçük ve kötü görülmelerinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. İhsan Toker, “Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 50/2, s. 102.

⁷⁸ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1065, Gömlek no: 58.

“Meşveret”
adındaki Fransızca
bir kitap ile ilgili bilgi
veren mektup zarfının
arka yüzü
(BOA., DH.MKT.,
Dosya no: 1065, Göm-
lek no: 58).

Bunun dışında, 6
Rebiülahir 1310/28
Ekim 1892 yılında

Liverpool'dan gelen bir balya içinde zemini yeşil haçlı ve taçlı 310 tane bayrak ortaya çıkmıştır. Bunların Ermeni fesat komitesi tarafından Anadolu'daki Ermenilere dağıtılmak üzere gönderildiği düşünülerek tahkikat yapılmıştır.⁷⁹ İslamiyet'te kutsal bir renk olan yeşil, Hristiyanlıkta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesini ifade eder.⁸⁰

Mavi

Osmanlı dünyasının tersine, mavi batı dünyasında ne zorunlu kılınmış ne de yasaklanmış bir renk olarak görüldüğünden, Protestanlık ile birlikte kullanımı tehlike yaratmayan ve yansız bir renk olarak yer edinmiştir. Avrupa'da mavi rengin tarihine göz atıldığında Yunan ve Roma uygarlıklarında önemsenmeyen bir renk olduğu söylenebilir. Buna göre, Antik Yunan kültüründe mavinin, Yunanlıların renklere ilişkin sözcük dağarcığında bulunmaması ya da belirsiz olması gibi maviyi adlandırmadaki güçlüğü, klasik Latince'de de rastlanmaktadır. Gerçekte, maviye ilişkin sözcük dağarcığındaki bu belirsizlik ve değişkenlik, Romalı yazarların ve sonrasında ilk Hristiyan Ortaçağ yazarlarının bu renge az önem vermesinin yansımasıdır. Rahip Suger'in Gotik kilise inşasında kutsal ışığın içeri alınması çabalarıyla mavi rengin önemi, 12. yüzyılda biraz artmışsa da; söz konusu rengin batıda tarihinin yeni bir evresine girmesi, 14. yüzyılın ortasından itibaren. Mavi, 16. yüzyılın sonlarında kesin olarak “namuslu” renkler arasına girer.⁸¹ 18. yüzyılın

⁷⁹ BOA., BEO., Dosya no: 97, Gömlek no:7257

⁸⁰ T. F. Uçar, Görsel İletişim ve Grafik Tasarım, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 56.

⁸¹ Michel Pastoureaux, Mavi: Bir Rengin Tarihi, 2. B., Çev. İnci Malak Uysal, Can Yayınları, İstanbul 2017, s. 28, 79, 102,

sonu yalnızca romantik, melankolik ya da düşsel mavinin bütün Avrupa'daki doğuşuna değil; ulusal, askeri ve siyasal mavinin doğuşuna da tanık olur. “Siyasal mavi”, 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkmıştır ve böylelikle devrim düşüncesini benimseyen herkesin rengi olur.⁸² Bu açıdan değerlendirildiğinde, Yunan bayrağının biçimlenmesi ile burada yer alan mavi rengin 1821 Yunan İsyanı'ndan sonra ortaya çıktığını düşünmek mümkündür. Böylelikle, “mavi”nin bir isyan ve devrim temsiliyeti olduğu için 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Rumlar ve Yunanlıları konu eden pek çok Osmanlı arşiv belgesinde yönetimin duyarlılığının olduğu bir renk halini aldığı söylenebilir.

Mavi, Osmanlı idarecilerinin zihninde Rum veya Yunanlıların simge rengi haline gelmiştir. Özellikle Yunan Krallığı'na siyasi destek veren Rum cemaatinin üyeleri tarafından tercih edilen bir renktir. 23.08.1909 yılında Ah-
tapolu⁸³ kaymakamı Rum asıllı Yorgi Efendi'nin kartvizitinde mavi mürekkep kullandığı ve bundan hareketle Yunan taraftarı olduğu iddia⁸⁴ edilmiştir. Fındıklı'da tramvay istasyonu karşısında olan bir türbe duvarı ve mezar taşının mavi ve beyaz renklerle boyandığı bilgisini veren bir başka evrakta, söz konusu renk ikilisi “Rum rengi” olarak tanımlanmış ve bu yapılarla Rumların bakıp alay ettiği ifade edilmiştir.⁸⁵ 24 Şubat 1336/24 Şubat 1920 yılında yazılmış evrakta ise İzmir Kışlası'nın parka bakan ana kapısı üzerinde kazılı tuğra ile ay yıldızın ve kışlanın tarihini içeren levhanın Yunanlılar tarafından alçı ile kapatılarak mavi boya ile boyandığı Polis Müdürlüğü'nden bildirilmiştir. Vilayetin Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu ve kışlanın da sultanın emrindeki bir daire olduğuna dikkat çekilerek, “Osmanlı hâkimiyeti ve hissiyatının” uygun görmediği bu hareketin Yunan Fevkalade Komiserliği'ne bildirilerek protesto edildiği ifade edilmiştir.⁸⁶ 23 Haziran 1336/23 Haziran 1920 yılında İzmir Kışlası'nın parka bakan ana kapısı üzerindeki bu müdahalenin ortadan kaldırılarak tuğranın sağ ve sol taraflarındaki bayrakların kırmızı ve yeşile boyanarak eski haline getirildiği belirtilmektedir.

Diğer taraftan bazı jurnallerde “Filop” adıyla dükkânlarda satılmakta olan tütün paketleri üzerinde yer alan Yunan bayrağı renginde haç biçimindeki işaretlerin dikkat çektiği görülmektedir. Bu işaretlerin Rumlar tarafın-

⁸² Michel Pastoureaux, a.g.e., s. 129, 144.

⁸³ 1865 yılından 1913 yılına kadar Kırkkilise/Edirne'ye bağlı bir kazadır. 1913 yılından sonra Burgaz/Bulgaristan'a bağlanmıştır. Bkz. Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 11.

⁸⁴ BOA., HR.SFR.04., Dosya no: 838, Gömlek no: 82.

⁸⁵ BOA. Y.PRK.AZJ., Dosya no: 00031, Gömlek no: 103.

⁸⁶ BOA., BEO., Dosya no: 4638, Gömlek no: 347817.

dan kasti olarak yapıldığı belirtilerek men edilmesi istenmiştir.⁸⁷ 22.05.1325/4 Haziran 1909 yılına tarihlenen bir arşiv belgesi ise Selanik'teki Rum okullarında öğrencilerin yakalarına Yunan bayrağı renklerini taşıyan mavi ve beyaz kumaş dikilmekte olduğu bilgisini vererek, öğrencilerin başlarına Yunan okullarında giyilen kasketlerin giydirilmekte olduğunu ve bunun yasaklanarak Kosova'da ve Manastır'da bu duruma izin verilmemesi gerektiğini kaydeder.⁸⁸ Edebi eserlerde de kıyafette mavi ve beyaz rengin bir arada kullanılması, Rum kimliğine bürünmek için yeterli görülmüştür:

Boynuma mavili beyazlı bir ipek mendil bağladım.

*Dolabın aynasında kendimi tanıyamıyorum. Tam bir palikarya olmuştum.*⁸⁹

Tüm mavi görsel malzeme Osmanlı yöneticilerinin zihnindeki “mavi” temsiliyeti nedeniyle kontrol altına alınmıştır. Bu rengi kullanan Osmanlı Rumlarının Yunan taraftarlığı ve siyasi görüşleri böylelikle yönetim tarafından denetlenmiştir. Bu sebeple sadece giyim kuşam değil pek çok basılı materyalin kontrol edilerek yasaklandığı görülür. Söz gelimi, 27.12.1325/9 Ocak 1910 yılında yönetim tarafından Rum esnafının Rum komitacıların teşvikiyle dükkanlara astıkları mavi zemin üzerine beyaz yazılı levhaların değiştirilmesi ve bunun için gerekli tedbirin alınması istenmiştir.⁹⁰

25 Zilkade 1323/21 Ocak 1906 yılında Matbuat Dâhiliye Müdürü Kemal tarafından kaleme alınan bir evrakta; Edirne'de Rumca yayınlanan Evros Gazetesi'nin yeni yıl sebebiyle yayınladığı sayısında Yunan bayrağının renk ve biçimini simgelemek üzere mavi mürekkeple basıldığı ve İzmir'de yayın yapan gazetelerin tümünün haberlerinin Yunanistan gazetelerinde yer alan milli sevdayı artıracak tarzda yazılmış makaleler ve haberlerden derleme olduğu belirtmiştir. Olduğu gibi nakledildiği düşünülen haberler dışında memlekette yayınlanan tüm gazetelerin kanun gereği beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple basılması gerekirken Evros Gazetesi'nin mavi mürekkeple yayınlanması ve İzmir Rum gazetelerinin Yunan gazetelerindeki makale ve haberlerin aynısını nakletmeleri dikkat çekmiş ve uygun bulunmamıştır. Bundan sonra gazetelerin siyahtan başka bir renkle basılmasına izin verilmesi ve İstanbul gazetelerinin örnek alınması istenmektedir.⁹¹

⁸⁷ BOA. Y.PRK.AZJ., Dosya no: 00031, Gömlek no: 103.

⁸⁸ BOA., TFR.I.U.M., Dosya no: 19, Gömlek no: 1839.

⁸⁹ Ömer Seyfettin, “Lokanta Esrarı”, Hikâyeler 4, Haz.: Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 130.

⁹⁰ BOA., BEO., Dosya no: 3241, Gömlek no: 243024.

⁹¹ BOA., DH.MKT., Dosya no: 1040, Gömlek no: 33.

Hıristiyanlıkta mavi; umut ve dindarlığın rengi⁹² olarak görülmüşse de; Osmanlı yöneticilerinin algısında, “mavi”nin Yunan rengi olduğuna ilişkin kanı, Balkan coğrafyasını da kapsayarak genelleşir ya da Slav ırkının temsiliyeti haline dönüşür. Kuşkusuz bu algıyı güçlendirecek olaylar mevcuttur. Söz gelimi, 2 Kanun-ısanı 1317/15 Ocak 1902 yılında merkezi Sofya’da bulunan Makedonya Fesat Cemiyeti’ne üye Sararof’un girişimiyle bir önceki yılın Mart ayında 70 kişiden oluşan ve maaşları komite sandığından verilmek üzere üç çetenin bu bölgeye sevk edildiği ve her çetede numaralanmış mavi kâğıtlı kartvizitler olduğu anlaşılmıştır. Bu mavi kartvizitlerle diğer çete üyelerinden yardım talep ettikleri ve Bulgaristan’dan komiteye dahil olanlara söz konusu kartvizitlerin dağıtıldığı tespit edilmiştir. Bu çeteler gasp ile elde ettikleri meblağın % 10’unu komite sandığına bırakarak kalanını kendilerine gelir olarak almaktadır. Eşkıya çetelerinde mavi kâğıtlı kartvizitler olduğu hakkında önceden elde edilen istihbaratın da doğru olduğu böylelikle anlaşılmıştır.⁹³

Sonuçlar

Osmanlı dünyasında farklı etnik kökenden grupların kıyafetlerindeki renk dağılımlarının dönemsel farklılıklarla da olsa yönetim tarafından belirlendiği tespit edilmiştir. Bu dağılımlarda sarı ve yeşilin kesinlikle Müslüman grupların kıyafet rengi olduğu ve gayrimüslimler tarafından yazılı izin olmaksızın kullanılmalarının cezai yaptırımlarla sonuçlandığı görülür. Böyle bir renk değiş tokuşu kişilerin bağlı bulunduğu topluluğun temsiliyetini sağlayamamasına ve kolayca suç işleyebilmesine olanak sağladığı için güvenliğin sağlanması ve suç işlemenin kontrol altında tutulması etnik köken kodlarının tespiti açısından önemli görülmüştür. Buna rağmen rengin etrafa verdiği güven nedeniyle Müslümanlar tarafından kötüye kullanıldığı örnekler de vardır. Frenklerin Müslüman renkleri olan sarı ve yeşili kullanmaları ise ülkelerindeki iç karışıklıktan ve saldırılardan korunmaları için hoş görülmüş olmalıdır. Renk kullanımı gibi renkli eşya üretimi de etnik köken ve mekân ile sınırlandırılmıştır. Ancak bu durumun kuşkusuz ekonomik koşulların izin verdiği ölçüde gerçekleştiği ve tekelin kırılması için 18. yüzyıl başlarında ciddi bir direnç gösterildiği anlaşılmaktadır.

Müslüman renklerinden sarı ve yeşilin kıyafette kullanımı, gayrimüslim cemaatlerin mesleğinde ve hizmetinde üst düzey başarı sağlamış bireyelerine

⁹² F.H. Mankhe, *Color: Environment and Human Persponce*, John Wiley&Sons, New York 1996, s. 64.

⁹³ BOA., DH.MKT., Dosya no: 2579, Gömlek no: 104.

bir taltif olarak verilmiş ve Müslümanların hizmetindeki kişiler olarak görülen bu gruplar, söz konusu ayrıcalıktan yararlanmışlardır. II. Mahmud döneminde askeri kıyafetlerdeki değişimler Müslüman grubun giymedikleri kırmızı ve siyah renklerin deneyimlenmesini sağlamıştır. Fes kullanımının orduya da girmesiyle halkın arasında fes kırmızısının tonlarının ayrıştırılması ve statü göstergesine dönüşmesi kırmızı renk için önemli bir kırılma noktası yaratmış olmalıdır. Kırmızının uzun yıllar boyunca bayrak rengi olarak hakimiyeti ve 19. yüzyılın ilk yarısında, üzerinde hilâl ve yıldız işareti bulunan kırmızı sancağın Osmanlı İmparatorluğu'nun millî bayrağı olarak resmileşerek devletin sembolü haline gelmesi, yazışmalarda kullanılmak üzere kırmızı renkli ay-yıldız basılı evrak üretilmesi kararı bir kez daha "kırmızı"nın yönetim için önemli bir resmiyet kazanmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın başında askeriyede "kırmızı ay" işaretinin evraklarda yerini alarak bir birlik içinde tüm askeri dairelerde kullanılması gündeme gelmiştir. Ancak buna rağmen tuğralı ve ay yıldız işaretli kâğıtların ya da nesnelerin kontrolsüz üretilmesi yasaklanmış ve kuşkusuz söz konusu işaretlerle birlikte kırmızının öteki tarafından kullanılmasına da denetim getirilmiştir.

Toplumunu oluşturan etnik grupları birbirinden ayırabilmek ve farklılaştırmak için kılık kıyafette kullanılan renkler ve renk ayrımlarının Tanzimat sonrasında ortadan kalkmaya başlamasıyla bu kez etnik grupların kendi ayırtıcılarını kendilerinin belirlemeye başladığı ve bunları çoğu kez renkleri kullanarak gerçekleştirdikleri söylenebilir. İncelenen arşiv belgeleri ışığında "kırmızı"nın Ermeniler tarafından kullanılması, "mavi"ye Rumların sahip çıkması dikkat çekicidir. İmparatorluktan ayrılarak bağımsızlıklarını sağlamaya çalışan gayrimüslim grupların tercih ettikleri renklere yükledikleri anlamlar, Tanzimat öncesindeki renk kodlarının bozulmasına ve dağılmasına, yönetimin algısındaki değişime neden olmuştur. Siyasi gelişmelerle protesto aracı haline gelen renkler böylelikle her ortamda yönetime farklı bir olayla ilgili mesaj verme potansiyelini taşıyacak duruma gelmiştir.

Kaynaklar

- Akay, Tolga, "Osmanlı Devleti'nde Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyû'un Alâmet-i Farika Olarak Kullanımı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.: 9 Bahar, 2012, ss. 1-15.
- Boyar Ebru ve Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, 2. B., Çev.: Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Çakır, Serpil, "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller", *Cins Cins Mekân*, Der.: Ayten Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul 2013, ss. 76-101.
- Çalışkan Nihat ve Elif Kılıç, "Farklı Kültürlerde ve Eğitimsel Süreçte Renk-

- lerin Dili", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KE-FAD)*, C.: 15, S.: 3, Aralık 2014, ss. 69-85.
- Eren, Abdullah, "Baki Divanı'nda Kırmızı Renk", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.: 37, Erzurum 2008, ss. 31-69.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, 1. B., Y.K.Y., İstanbul 2005.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, 1. B., Y.K.Y., İstanbul 2006.
- Koca, Salim, *Eski Türklerde Bayram ve Festivaller*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.
- Koçu, Reşad Ekrem, "Şubara, Şobara", *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967.
- Köprülü, Orhan F., "Bayrak", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.: 5, Türk Diyanet Vakfı, Ankara 1992, ss. 247-254.
- Mankhe, F.H., *Color: Environment and Human Persponce*, John Wiley&Sons, New York 1996.
- Özer, Deniz, "Toplumsal Düzenin Oluşmasında Renk ve İletişim", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.: 3, S.: 6 Aralık 2012, ss. 268-281.
- Pastoureau, Michel, *Mavi: Bir Rengin Tarihi*, 2. B., Çev.: İnci Malak Uysal, Can Yayınları, İstanbul 2017.
- Sennett, Richard, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, 4. B., Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- Sevin, Nureddin, *On Üç Asırlık Türk Kıyâfet Tarihine Bir Bakış*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.
- Seyfettin, Ömer, "Lokanta Esrarı", *Hikâyeler 4*, Haz.: Hülya Argunşah, Derghâh Yayınları, İstanbul 2014.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.
- Sezer Sennur ve Adnan Özyalçın, *Bir Zamanların İstanbulu: Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2005.
- Şenyurt, Oya, "Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi", *METU JFA*, C.: 26, S.: 2, Ankara 2009, ss. 103-122.
- Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, Yay. Haz.: A. Zeki İzgöer, İz Yay., İstanbul 2018.
- Toker, İhsan, "Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 50/2, ss. 93-112.
- Turan, Namık Sinan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", *Anka-*

ra Üniversitesi SBF Dergisi, s.:60/4, ss. 239-267.

Turna, Nalan, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Der. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 21-42.

Uçar, T. F., *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004.

Ural, Gültekin, *Ermeni Dosyası*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

Yaltkaya, Şerefeddin, "Tarihte Renk", *Türkiyat Mecmuası*, ss. 41-47.

Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13499.pdf>, ss. 117-125. Erişim: 05.04.2018.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Belgeleri:

A. DVNSMHH.d., Bâb-ı Asafi Defterleri,
A. MKT.MHM., Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı,
AE.SAMD.I., Ali Emiri I. Ahmed,
AE.SABH.I., Ali Emiri I. Abdülhamid,
AE.SMHD.I., Ali Emiri I. Mahmud,
BEO., Bâb-ı âlî Evrak Odası,
C.NF., Cevdet Nafia,
DH.KMS., Dahiliye Kalem-i Mahsus,
DH.MKT., Dahiliye Mektubi Kalemi,
DH.TMIK.M., Dahiliye Muamelat,
DH.UMVM., Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri,
HAT., Hatt-ı Hümayun,
HR.SFR.3, Hariciye Nezareti Londra Sefareti,
HR.SFR.04., Hariciye Nezareti Sofya Sefareti,
HR.SYS., Hariciye Nezareti Siyasi,
İ.DH., İrade Dahiliye,
İE.SH., İbnülemin Sıhhiye,
M.VL., Meclis-i Vâlâ,
TFR.I.UM., Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Umum Evrakı),
YA.HUS., Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı,
Y.PRK.AZJ., Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnalleri,
Y.PRK.AZN., Yıldız Adliye ve Mezahib Dairesi.